

УДК 7.017+7.038.3](477)

Цитування:

Никоненко Р. М. Новаторство візуально-пластичної образності в постановках А. Жолдака. *Мистецтвознавчі записки*: зб. наук. праць. Вип. 37. Київ: ІДЕЯ ПРИНТ, 2020. С. 223-227.

Nykonenko R. (2020). The innovation of visual-plastic imagery in the productions of A. Zholdak. *Mystetstvoznavchi zapysky*: zb. nauk. prats', 37, 223-227 [in Ukrainian].

Никоненко Руслан Миколайович, завідувач кафедри режисури естради, театралізованих видовищ та цирку і актора театру Київської муніципальної академії естрадного та циркового мистецтва
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8379-7857>
ruslanikonenko@gmail.com

НОВАТОРСТВО ВІЗУАЛЬНО-ПЛАСТИЧНОЇ ОБРАЗНОСТІ В ПОСТАНОВКАХ А. ЖОЛДАКА

Мета статті – виявити особливості візуально-пластичної образності театральних постановок А. Жолдака крізь призму специфічних змін в естетиці пластичної режисури кінця ХХ – початку ХХІ ст. **Методологія дослідження** зумовлена характером поставлених завдань і включає наступний комплекс методів: системний та порівняльно-типологічний метод (для виявлення загальних моделей, застосованих у процесі еволюції пластичної режисури постдраматичного театру, аналізу процесів розвитку візуально-пластичної образності в українському театральному мистецтві); метод когнітивності (для обґрунтування специфіки візуально-пластичної образності в постановках А. Жолдака); метод мистецтвознавчого та образно-стилістичного аналізу (для виявлення театральних методів та композиційних прийомів) та ін. **Наукова новизна.** Розглянуто художньо-естетичні особливості пластичної режисури початку ХХІ ст. на прикладі постановок А. Жолдака; здійснено мистецтвознавчий аналіз театральних методів режисера; визначено та охарактеризовано головні художні методи та способи створення візуально-пластичної образності у виставах «Місяць кохання», «Войцек» та «Zholdak dreams: викрадачі почуттів» у контексті специфіки сценічного існування актора, особливостей взаємодії візуальної та вербальної драматургії постановок. **Висновки.** У процесі створення візуально-пластичного образу А. Жолдак фокусує увагу на двох головних аспектах його презентації – предметному середовищі та просторі. Дослідження виявило, що основою візуальної поетичної мови постановок режисера є складна гра з візуальними сенсами, що зміщує увагу з технічно-конструктивних прийомів на семантичний простір – А. Жолдак прагне переключити сприйняття глядача з прямого значення предмету на метонімічне (одне значення замінюється іншим, за умов певної залежності, наприклад часової або просторової) та метафоричне (переносне, засноване на схожості, порівнянні, аналогії). Митець модулює та конструює нову реальність відповідно до особливостей внутрішнього світу в стилістиці поетико-театрального напрямку, що тягнє до максимальної умовності та передбачає створення «штучної» реальності. Театральна постановка – це відображення його світогляду, фантазій, снів та ідей, оскільки внутрішній простір суб'єктивно-емоційного світу транслюється в сценічний простір, визначаючи його відкриті умовності.

Ключові слова: візуально-пластична образність, пластична режисура, А. Жолдак, художньо-естетичні новації.

Никоненко Руслан Николаевич, заведуючий кафедрой режиссуры эстрады, театралізованных зрелищ и цирка и актера театра Киевской муниципальной академии эстрадного и циркового искусств

Новаторство визуально-пластической образности в постановках А. Жолдака

Цель статьи – выявить особенности визуально-пластической образности театральных постановок А. Жолдака сквозь призму специфических изменений в эстетике пластической режиссуры конца ХХ – начала ХХІ в. **Методология исследования** обусловлена характером поставленных задач и включает следующий комплекс методов: системный и сравнительно-типологический метод (для выявления общих моделей, применяемых в процессе эволюции пластической режиссуры постдраматичного театра, анализа процессов развития визуально-пластической образности в украинском театральном искусстве); метод когнитивности (для обоснования спецификой визуально-пластической образности в постановках А. Жолдака); метод искусствоведческого и образно-стилистического анализа (для выявления театральных методов и композиционных приемов) и др. **Научная новизна.** Рассмотрены художественно-эстетические особенности пластической режиссуры начала ХХІ века на примере постановок А. Жолдака; осуществлен искусствоведческий анализ театральных методов режиссера; определены и охарактеризованы главные художественные методы и способы создания визуально-пластической образности в спектаклях «Месяц любви», «Войцек» и «Zholdak dreams: похитители чувств» в контексте специфики сценического существования актера, особенностей взаимодействия визуальной и вербальной драматургии постановок. **Выводы.** В процессе создания

визуально-пластического образу А. Жолдак фокусує увагу на двох головних аспектах його презентації – предметній середі і просторі. Дослідження виявило, що основою візуально-поетического мови постановки режисера є складна гра з візуальними значеннями, що зсуває увагу з техніко-конструктивних прийомів в семантичне просторі – А. Жолдак прагне переключити сприйняття глядача з прямого значення предмета на метонімічні (одне значення замінюється другим, при умові певної залежності, наприклад часової або просторової) і метафорическі (переносне, засноване на схожості, порівнянні, аналогії). Художник модулює і конструює нову реальність в відповідності з особливостями внутрішнього світу в стилістическому театральному напрямку, тяготеє до максимальної умовності і передбачає створення «искусственої» реальності. Театральна постановка – це відображення його світогляду, фантазій, снів і ідей, оскільки внутрішнє просторі суб'єктивно-емоціоноального світу транслюється в сценіческе просторі, визначає його відкриту умовність.

Ключеві слова: візуально-пластическа образність, пластическа режисура, А. Жолдак, художнєво-естетическі новачі.

Nykonenko Ruslan, Head of the Department of Stage Directing, theatrical shows, and circus and theater actor, Kyiv Municipal Academy variety and circus arts

The innovation of visual-plastic imagery in the productions of A. Zholdak

The purpose of the article is to identify the features of the visual-plastic imagery of theatrical productions of A. Zholdak through the prism of specific changes in the aesthetics of plastic directing of the late XX - early XXI century. **The methodology** is determined by the nature of the tasks and includes the following set of methods: a systematic and comparative typological method (for identifying common models used in the evolution of plastic directing in post-dramatic theater, analyzing the development of visual-plastic imagery in Ukrainian theater art); cognitive method (to justify the specifics of visual-plastic imagery in the productions of A. Zholdak); a method of art history and figurative-stylistic analysis (to identify theatrical methods and compositional techniques) and other. **Scientific novelty.** The artistic and aesthetic features of the plastic directing of the beginning of the XXI century are considered on the example of the productions of A. Zholdak; an art historical analysis of the director's theatrical methods was carried out; The main artistic methods and methods for creating visual-plastic imagery in the performances "The Month of Love," "Wojcieck" and "Zholdak Dreams: Captivators of Senses" in the context of the specifics of the stage existence of the actor, the peculiarities of the interaction of visual and verbal dramaturgy are defined and characterized. **Conclusions.** In the process of creating a visual-plastic image, A. Zholdak focuses on two main aspects of his presentation - the subject environment and space. The study revealed that the director's visual poetic language of productions is a complex game with visual meanings, which shifts attention from technical and constructive techniques to semantic space - A. Zholdak seeks to switch the viewer's perception from the direct meaning of the subject to metonymic (one value is replaced by another, provided a certain dependence, for example, temporal or spatial) and metaphorical (figurative, based on similarity, comparison, analogy). The artist modulates and constructs a new reality in accordance with the peculiarities of the inner world in the style of the poetical and theatrical direction, gravitates to maximum conventionality and provides for the creation of "artificial" reality. Theatrical performance is a reflection of his worldview, fantasies, dreams and ideas, since the inner space of the subjective-emotional world is translated into the stage space, determining its open conditionality.

Key words: visual-plastic imagery, plastic directing, A. Zholdak, artistic and aesthetic innovations.

Актуальність теми. Після проголошення незалежності в Україні активізується діяльність театральних митців нової хвилі, які презентували інноваційні підходи до пластичної режисури, а їх постановки посприяли популяризації вітчизняного театрального мистецтва на міжнародному арт-ринку.

Пластична режисура А. Жолдака репрезентує художньо-естетичні новачі візуальної образності українського театру, класичні критерії якого підірвані технологічними засобами та унікальними експериментами в пошуку власної мови. Орієнтування режисера на роботу з візуально-пластичними засобами у виставі впливає на створення візуальних образів, наочно втілених асоціацій.

Зміни в естетическому українського театрального мистецтва відбуваються у тісному взаємозв'язку з трансформаціями способів образного або абстрактного уявлення в усіх візуальних формах художнього вираження кінця ХХ – початку

ХХІ ст. Актуальність дослідження зумовлена важливістю розгляду одного з помітних явищ сучасного українського театрального мистецтва, що продовжує розвиватися.

Мета статті – виявити особливості візуально-пластичної образності театральних постановок А. Жолдака крізь призму культурної мутації, формування нової художньо-естетичної мови постдраматичного театру та специфічних змін в естетическому пластическому режисури кінця ХХ – початку ХХІ ст.

Аналіз досліджень. Творчість українських режисерів-експериментаторів, постановки яких вирізняються виходом за межі традиційного театрального мистецтва, викликають неабияку увагу дослідників. Зокрема, специфіку авторського бачення та певні аспекти режисерського методу А. Жолдака досліджували Г. Веселовська у статті «Параметри сучасної театральності. Транзит синтезу – колаж – бриколаж» [3]; В. Мізяк у дослідженні «Культурологічні виміри

режисерських практик у драматичних театрах Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст.» [6] та науковій статті «Андрій Жолдак: березільський досвід театрального постмодерну» [7]; Л. Бевзюк-Волошина в статті «Зміна візуальної домінанти у виставах постмодерністського (постара-матичного) театру України (2000–2010 рр.)» [2] та ін. Проте новаторство візуально-пластичної образності постановок режисера вимагає більш детального висвітлення.

Виклад основного матеріалу. Сучасна людина живе у світі сповненому зображеннями, що її оточують. Це «накопичення» зображень, іноді складних за сприйняттям, в сценічній естетиці здійснює протилежний вплив, позиціонується як своєрідна візуальна підтримка.

Візуально-пластична образність театральної постановки – одна з головних складових цілісності, а її стилістичне вирішення залежить від режисерського бачення.

Орієнтування на роботу з візуально-пластичними засобами у театральних постановках впливає на створення візуальних образів, наочно втілених асоціацій. На думку дослідників, ця тенденція є своєрідним продовженням авангардистських практик початку ХХ ст. – досвід авангарду виявився визначальним для сучасних експериментів, оскільки був спрямований на створення нових образотворчих мов. Зокрема, В. Сенькіна наголошує, що в сучасному театральному мистецтві візуальні знаки (такі, що людина сприймає засобами зору) формують власну метафоричну систему, натомість вербальні засоби виразності (слово) позиціонуються як акустичний елемент [8, 3].

У сучасному мистецтвознавстві існує кілька класифікацій знаків сценічного тексту, запропонованих провідними дослідниками театральної семіології, наприклад, «читаємі знаки» та «видимі знаки» (Р. Барт), «вербальні» та «невербальні» (А. Юберсфельд) та ін. У даному дослідженні нами використовується класифікація А. Ельбо, який визначає два роди знаків сценічного тексту як «вербальні» та «візуальні».

На думку Д. Сфар, специфіка переводу сутності художнього вираження в театральній постановці та пластичних видах мистецтва полягає в пристосуванні їх до смаку дня, тобто в ототожненні себе з сучасними формами вираження в міжнародному масштабі, або в спробі реконструювання ілюзії з максимальним наближенням до реальності [12, 120].

З початку доби модернізму імітація реальності та вигадок більше не є засобом, за допомогою якого глядач може ідентифікувати представлену ситуацію. Сценічний простір ліквідує реальність на користь ефекту «дистанціювання» [11, 99], стаючи більш принагідним для дії – пластичний образ постановки адресовано не стільки погляду глядача, скільки

його роздумам. Цей сучасний естетичний принцип встановлює формат нової художньої мови, що замінює ілюзорні техніки та ефекти. Зокрема, сценограф Р. Вілсон, відмовившись від фігуративного простору, повернувся до абстракції великої модерністської естетики, говорячи про власні постановки з точки зору мобільної архітектури, простору і часу [10, 13]. Для П. Брука це пластична художня форма, найближча до його визначення двох форм театру: священного театру і бруталного, яким режисер приписує безглуздість і жорстокість, як внесок у сучасні театральні форми [9, 64].

Відповідно концепції постдраматичного театру, театр має турбувати, шокувати та розчаровувати очікування так званої «класичної» аудиторії.

Постановки А. Жолдака, в більшості з яких режисер є також сценографом та режисером з пластики, вирізняються серед багатьох вистав сучасних зарубіжних та вітчизняних режисерів домінуванням сильної, не обтяженої емоції, зверненням до почуттів, несвідомого початку, навіть до лібідю, що, на думку театральних критиків, свідчить про дотримання режисером одного з найголовніших художньо-естетичних принципів старого театру [1].

Наразі театральне мистецтво видаляє будь-яке перевантаження зі свого простору, вирізняючись вишуканістю, а іноді й аскетизмом. Таке звернення до естетичного і композиційного вирішення театрального простору тяжіє до мінімалізму, позбуваючись усього, що може захарашувати погляд глядача. Реалістичний фігуративний сценічний простір у вітчизняних театральних постановках не є новим, оскільки пошук ілюзій та ефектів, що імітують реальність, виключений зі сценічної практики в більшості західних театрів.

У 2003 р. на сцені Харківського драматичного театру ім. Т. Г. Шевченка А. Жолдак здійснює постановку вистави «Місяць кохання» за п'єсою «Місяць в селі» І. Тургенєва. Використовуючи стійку культурну символіку, режисер-постановник створює унікальну образну систему, що за стилістикою відсилає до традицій іспанського та бельгійського сюрреалізму – живопису Р. Маргіта та С. Далі.

Використовуючи метод психоаналізу (як орієнтир сюрреалістів), А. Жолдак створює власну модель несвідомого, застосовуючи її до кожного героя і виявляючи його «придушені бажання». Матеріал класичної п'єси, в основі якої любовний чотирикутник, він використовує, щоб показати ірраціональну пристрасть людини до певних предметів або дій (у виставі це сюрреалістичні об'єкти, тілесні та матеріальні багатозначні знаки-замінники, що заміщують особистість). На думку театральних критиків, виставу доцільніше позиціонувати як «видовище,

виставо-інсталяцію, певне проміжне, граничне естетичне явище, в якому драматичні закони підкорені візуальним завданням» [5].

У середині 2000-х рр. в українському театральному мистецтві з'являється тенденція пошуку пластичних потенціалів та пластичних концепцій, що ставлять під сумнів їх взаємозв'язок. Наприклад, взаємозв'язок між простором та тілом, цифровим тілом та тілом актора, тілом, яке репрезентують та тілом, яке репрезентовано. Використання композиційних прийомів кінематографу та відео-арту дозволяє режисерам вибудувати власну форму поетичного оповідання.

О. Зінцов наголошує, що на відміну від кіно, що використовується в театрі як метафора, відео доцільно позиціонувати як інструмент пластичної режисури. На думку дослідника, існує чотири основні типи використання відео в театральному мистецтві:

- відео як текст (наприклад, переклад зарубіжних вистав, здійснених за допомогою проектування субтитрів на великі екрани – частини декорацій);
- відео як реаліті-шоу;
- відео як декорація;
- відео, що показує крупний план [4].

Другий та третій тип застосовується з метою виведення дії за межі сцени (так званий ефект розширення простору), а четвертий та перший – з метою більш детального зображення героя (ефект поглиблення простору).

У 2008 р. А. Жолдак, у межах Тижнів німецької культури в Україні, здійснює на базі Черкаського драматичного театру ім. Т. Шевченка постановку соціальної драми «Войцек» Г. Бюхнера. Відповідно до специфіки тенденцій постдраматичного театру та авторського бачення режисера, виставу доцільніше позиціонувати як власний сценічний задум А. Жолдака на основі літературного сюжету твору Г. Бюхнера, аніж інтерпретацію драматичного тексту, що загалом є типовою рисою творчого почерку режисера. Реальність п'єси постановник заломлює крізь призму сучасної української реальності, наголошуючи на проблемі суспільно-політичного та медіа-тиску на людину.

Засобами інструментарію сучасного візуального мистецтва, а саме елементів відео- та контемпорарі-арту, інсталяцій та проєкцій, режисер створює експериментальну постановку, поєднавши художню мову сучасного театру з національною специфікою українського театрального мистецтва.

У постановці-роздумах «Zholdak dreams: викрадачі почуттів» (2015 р.), на тему п'єси К. Гольдоні «Слуга двох господ» (відповідно до авторського бачення, постановник лишив усіх персонажів та основні сюжетні лінії, додав нових героїв – Чорного янгола та її копію) режисер,

завдяки використанню різноманітних прийомів, в тому числі й відеоінсталяції (сценічна дія транслюється на екран), поєднав «істинну магію театрального мистецтва» з авангардними художніми практиками.

У пошуках нової театральної мови А. Жолдак використовує несподіваний прийом – майже всіх персонажів озвучують два актори. Симуляція в постановці не обмежується простим фактом використання цифрової проєкції віртуального тіла, оскільки режисер застосовує оцифрування звуків і тексту. Стробоскоп включно з означеними компонентами – не просто середовище, а кульмінація інтерактивної однорідності всієї роботи візуального та сенсорного порядку. В ньому проявляється надзвичайна синхронізація світла, звуку, звукових ефектів та рухів актора. Сценічний простір презентує унікальний зв'язок між перформансом, сучасною хореографією, кінематографічними ефектами та суперпозицією зображень, що проєктуються. Цей зв'язок створює певну змінну образність: фізично в пластичному просторі вистави цифрове тіло представляє собою матрицю в двох вимірах, пропонуючи нові способи сприйняття сценічного простору.

Сцена перетворюється на «утопічний» простір, між реальним та нереальним, що «представляє» спектральне, уявне, віртуальне та цифрове. Так само і об'єкт-актор продовжує об'єднаний простір, маніпулює ним, віднаходить та переміщує в безодню реального і театру, поки не зміниться відстань між глядачем і сценою. Саме тут підтверджуються слова А. Арто про загадку пластичного потенціалу в театрі: «театральне поле не психологічне, а пластичне та фізичне» [12, 104].

Тіло, оцифроване в одній зі сцен постановки, уособлює пошук режисером абсолютного, містичного, внутрішнього, інтеграцію нових медіа та елементів кількох технологічних процесів, є своєрідною «опорою» для повноцінних творчих експериментів в умовах сценічного простору. Прийом оцифрування тіла актора дає змогу позиціонувати його як «інструмент» і як середовище, відповідно до специфіки перегляду в кількох формах вираження і техніках.

Поєднання примарних образів у творчості А. Жолдака репрезентує унікальну гру, спрямовану на враження уяви глядача, застосовуючи ігрові зв'язки між окремими образами, які режисер підкорює логіці сценічної оповіді.

Наукова новизна. Розглянуто художньо-естетичні особливості пластичної режисури початку XXI ст. на прикладі постановок А. Жолдака; здійснено мистецтвознавчий аналіз театральних методів режисера; визначено та охарактеризовано головні художні методи та способи створення візуально-пластичної образності у виставах «Місяць кохання», «Войцек» та «Zholdak dreams: викрадачі почуттів»

у контексті специфіки сценічного існування актора, особливостей взаємодії візуальної та вербальної драматургії постановок.

Висновки. У процесі створення візуально-пластичного образу А. Жолдак фокусує увагу на двох головних аспектах його презентації – предметному середовищі та просторі. Дослідження виявило, що основою візуальної поетичної мови постановок режисера є складна гра з візуальними сенсами, що зміщує увагу з технічно-конструктивних прийомів на семантичний простір – А. Жолдак прагне переключити сприйняття глядача з прямого значення предмету на метонімічне (одне значення замінюється іншим, за умови певної залежності, наприклад часової або просторової) та метафоричне (переносне, засноване на схожості, порівнянні, аналогії). Митець модулює та конструює нову реальність відповідно до особливостей внутрішнього світу в стилістиці поетико-театрального напрямку, що тяжіє до максимальної умовності та передбачає створення «штучної» реальності. Театральна постановка – це відображення його світогляду, фантазій, снів та ідей, оскільки внутрішній простір суб'єктивно-емоційного світу транслюється в сценічний простір, визначаючи його відкрити умовність.

Література

1. Агисева Н. Андрій Жолдак: шаман terrible. *Teatr*. 2014. № 17. С. 10–21.
2. Бевзюк-Волошина Л. Зміна візуальної доміанти у виставах постмодерністського (постдраматичного) театру України (2000–2010 рр.). *Науковий вісник Київського національного університету театру, кіно і телебачення імені І.К. Карпенка-Карого*. 2015. Вип. 16. С. 47–55.
3. Веселовська Г. Параметри сучасної театральності. Транзит синтез – колаж – бриколаж. *Сучасне мистецтво*. 2010. Вип. 7. С. 87–98.
4. Зинцов О. Видео в театре: инструмент и метафора. *Искусство кино*. 2011. № 5. С. 71–79.
5. Кухта Е. Спектакли Андрея Жолдака. *Петербургский театральный журнал*. 2004. № 4 (38). С. 48–55.
6. Мізяк В. Д. *Культурологічні виміри режисерських практик у драматичних театрах Харкова другої половини ХХ – початку ХХІ ст.* : дис. канд. мистецтвознавства : 26.00.04. Харків, 2018. 224 с.
7. Мізяк В. Д. Андрій Жолдак: березільський досвід театрального постмодерну. *Культура України*. 2012. № 39. С. 181–189.
8. Сенькина В. С. *Театр «визуального обарза»: поэтика и эволюция (русский инженерный театр «АХЕ» и Лаборатория Дмитрия Крымова)* : автореферат дис. канд. искусствоведения : 17.00.01 / Государственный институт искусствознания. Москва, 2013. 26 с.
9. Brook P. *L'Espace vide, écrits sur le théâtre*. Seuil, 2001. 181 p.
10. Maurin F., Wilson R. *Le temps pour voir. L'espace pour écouter. Le temps du théâtre*. Arles : Actes Sud, 1998. 279 p.
11. Pavis P., *Dictionnaire du théâtre*. Paris : Dunod, 1996. 447 p.
12. Sfar J. *L'espace non figuratif dans la scène théâtrale tunisienne contemporaine : approche plastique*. Université Paul Valéry - Montpellier III, 2015. 370 p. URL : <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01244064/document> (дата звернення : березень 2020).

References

1. Agisheva, N. (2014). Andriy Zholdak: shaman terrible. *Theater*, no. 17, 10–21 [in Russian].
2. Bevzyuk-Voloshina, L. (2015). Change of visual dominance in the performances of the post-modern (post-dramatic) theater of Ukraine (2000–2010). *Bulletin of the Kyiv National University of Theater, Cinema and Television Karpenko-Kary*, Vol. 16, 47–55 [in Ukrainian].
3. Veselovskaya, G. (2010). Parameters of contemporary theatricality. Transit synthesis – collage – bricolage. *Modern Art*, Vol. 7, 87–98 [in Ukrainian].
4. Zintsov, O. (2011). Video in the theater: instrument and metaphor. *The art of cinema*, no 5, 71–79 [in Russian].
5. Kuhta, E. (2004). Performances by Andrei Zholdak. *Petersburg Theater Journal*, no. 4 (38), 48–55 [in Russian].
6. Mzyak, V. D. (2018). *Cultural Dimensions of Directing Practices in Kharkiv Drama Theaters of the Second Half of the Twentieth - Early Twentieth Centuries*. Abstract of the Ph.D. dissertation. Kharkiv [in Ukrainian].
7. Mzyak, V. D. (2012). Andriy Zholdak: The Brazilian experience of the postmodern theater. *Culture of Ukraine*, no. 39, 181–189 [in Ukrainian].
8. Senkina, V. S. (2013). *Theater of “visual frustration”: poetics and evolution (Russian engineering theater “AXE” and Dmitry Krymov’s Laboratory)*. Abstract of the Ph.D. thesis. Moscow: State Institute of Art Studies [in Russian].
9. Brook, P. (2001). *L'Espace vide, écrits sur le théâtre*. Seuil [in French].
10. Maurin, F., Wilson, R. (1998). *Le temps pour voir. L'espace pour écouter. Le temps du théâtre*. Arles: Actes Sud [in French].
11. Pavis, P. (1996). *Dictionnaire du théâtre*. Paris: Dunod [in French].
12. Sfar, J. (2015). *L'espace non figuratif dans la scène théâtrale tunisienne contemporaine: approche plastique*. Université Paul Valéry - Montpellier III. Retrived from: <https://tel.archives-ouvertes.fr/tel-01244064/document> [in English].

Стаття надійшла до редакції 15.03.2020
Прийнято до друку 21.04.2020